

SADRŽAJ

Vera Vučkovači, Savić BHIMBHETKA / 107
Borislav Mikulić, INTERES KAO POREDAK
ZNANJA I SLIKE SVIJETA / 109
Andelko Vuletić, POKUŠAJ DEMONTIRANJA / 113
Stojan Janković Andrija, RAJNSKO ZLATO / 114
Aleksandar Carić OPROBANI NAČIN / 114
Sveta Lukić, OSREDNOST I NEŠTO VIŠE / 115
Rada Ilevković, JEDNA ISTRAGA ILI SLUČAJ
MISTERIOZNE MISTERIJE / 117
Zoran Hrnčić, KARIRANA SUKNJA / 118
Artur Šopenhauer, UMEĆE KAKO DA SE UVEK
BUDE U PRAVU OBJAŠNJENO U 38
TRIKOVA / 119
Vojislav Knežević, PESME / 121
A.E. Kručonih, RAZBOJNIK VANJKA – KAIN I
SONJKA – MANIKIRKA / 122
ART PORTRET, Borislav Šuput / 124
SUVRMENA NJEMAČKA PROZA / 125
Suzan Ludvigson, POLARNA SVETLOST / 133
Sava Damjanov, FANTASTIKA U ROMANU
SRPSKIH PREDROMANTIČARA / 134
Intervju, OBLIKOM STVARAM BELEG LJUDSKIH
SADRŽAJA (Jovan Soldatović) / 137
Slaven Radovanović, POVEST O OBRNUTOJ
CRKVI / 138
Zlatko Kramarić, SURADNJA JE IPAK
MOGUĆA / 141
Nenad Grujičić, PACER S UVEĆANOM
DIOPTRIJOM / 142
Ješa Denegri, GERMANO CELANT:
„COERENZA IN COERENZA“ / 144
Sava Stepanov, POGLED NA OSAMDESETE / 145
Slobodan Arandelović, NAPREDOVANJE
UNAZAD / 146
NOVE KNJIGE / 147

POLJA

časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja, novi sad, katolička porta 5/II, telefon (021) 28-765

urednici: silvija dražić, zoran derić, petru krdu, alpar lošonc, franja petrinović, dorde pisarev (v. d. glavnog i odgovornog urednika) i miroslav radojković; sekretar radmila gikić; tehnički i likovni urednik cvetan domovski; lektor zora stojanović; članovi izdavačkog saveta: bosiljka bojanović (predsednik), goin nandor, aleksandar horvat, ratka lotina, velja macut, selimir radulović, radivoj šajtinac, dušan todorović, aleksa trifunov, jovanka žunić, (delegati šire društvene zajednice); radmila gikić, relja knežević, tomislav marčinko, šan todorović, aleksa milan paroški, franja petrinović i vitorim sudarski (delegati izdavača); izdaje nišro „dnevnik“ oour „redakcija dnevnik“, novi sad, bulevar 23. oktobra 31; direktor vitoimir sudarski, osnivač pokrajinske konferencije saveza socijalističke mladibine vojvodine; časopis finansira sizi kulture vojvodine; rukopise slati na adresu: rekacija „polja“, novi sad, poštanski fah 190; žiro račun: 65700-603-6324 nišro „dnevnik“, oour „redakcija dnevnik“, sa naznakom za „polja“, (godišnja pretplata 600 dinara, za inostranstvo dvostruko); na osnovu mišljenja pokrajinskog sekretarijata za nauku i kulturu broj 413-152/73 časopis je oslobođen poreza na promet proizvoda i usluga; tiraž 2.000 primeraka

rekacija zadržava pravo da po svom naštenju naručuje rukopise i poziva autore na saradnju. polemike ne honorisemo. rukopisi se ne vraćaju. rekacija prima utorkom i četvrtkom od 12 do 14 časova.

glavni urednici polja od 1955. florika štefan (1955–1958), dejan poznanović (1958–1962), mileta radovanović (1962–1965), petar milosavljević (1965–1968), pera Zubac (1968–1971), boško ivković (1971–1974), jaroslav turčan (1974–1976), jovan zivlak (1976–1984)

P

raistorijsko doba, čiji je početak u Indiji krajnje hipotetičan i širokog vremenskog raspona (u nekim zabilježenim predelima praistorijska kultura je trajala dugo, tako reći do naših dana), dalo je, najveći domet u umetnosti, slikarije na stenama i zidovima plitki pećini i stena širom indijskog potkontinenta

Brojnošću najbogatije i najznačajnije su one otkrivenе u državi Madhya Pradesh, u predelu oko 40 km južno od Bhopala, koje čine dve grupe: Bhimbhetku i „S-venac“ (Chit – Dant).

Istraživač Vakankar, pronalazač Bhimbhetke, zatim Pandey, Verma i Gupta, smatraju da je najranije slikarstvo na stenama i pećinama Indije počelo nastajati pre dvanaest do petnaest hiljada godina, u donjem paleolitu ili kamenom dobu¹. Drugi značajan istraživač na ovom području, profesor Šankar Tivari, poznati indijski geograf i speleolog, koji je između 1974. i 1977. godine otkrio ceo ceo niz slikarija na stenama („S – venac“) i otkrio jedan grad, naseđe od pre 3000 godina (nalazište poznato pod imenom Jhkhala Khara²), smatra da najstarije slikarstvo u Bhimbhetki ne može biti starije od 4000 do 5000 godina.

Na lokalitetima Bhimbhetke i „S – venac“, u preko dve stotine pećina, lociranih na brežuljcima ogranača Vindhijskih planina iznad izvora reke Betve, postoje slikarije nastajale suksesivno tokom dugog vremenskog razdoblja, počev od paleolita pa tako reći do naših dana ilustracija br. 2). Crteži su izvlačeni prirodnim zemljanim bojama: crnom koja izgleda da je najstarija i prilično retka, zatim žutom, zelenom, belom i crvenom. Prema mišljenju istraživača, crteži izvlačeni crvenom bojom pripadaju mlađem dobu. Postoji samo tridesetak slikarija crtanih žutom ili zelenom bojom. U dosta slučajeva nailazi se na superimpozicije (ilustracija br. 4), radene u razna doba crnom, belom i crvenom bojom. Najveći broj crteža je grafičkog tipa, izvlačenih linijom, dok je punjenih slikarija veoma malo.

Sadržaj je tematski različit. Preovladaju scene lova, premda ima puno i prikaza lokalnog životinjskog sveta (antilopa, rinocerosa, slonova, vodenih bikova, konja, pasa, ptica, tigra, medveda, a naročito zmaja. Prikazi rinocerosa su retki, te se prepostavlja da oni pripadaju najranijem dobu.

U jednoj plitkoj pećini 30 km južno od Bhopala, profesor Tivari je otkrio ogroman crtež zmije karait (indijska kamenjarka) u prirodnoj veličini. Slikana je belom bojom, otvorenom usta, iz kojih štrči njen dugi, otrovni zub. Na crtežu ove ogromne zmije nije pronađeno ništa što bi govorilo da je namena crteža verska, u vezi sa kultom zmije, premda nije isključeno da je kult zmije, bilo kao festiš, bilo u vezi sa kultom plodnosti, u to doba već postojao. Jer, prepostavlja se da je ova slikarija na steni nastala pred sam početak istorijskog doba, ako ne i kasnije, premda je Tivari stavljala u prastoju.

Zanimljive su i raznorodne ljudske figure u slikarijama svih ovih nalazišta. One su uvek prikazane u nekoj akciji: pri lovu, igri, vršenju rituala i vratžbine (na ledima konja ili slonova, u borbenim pozama, kako se voze nekom vrstom trojke, čak i jedan par mithuna³, visok oko dva metra. Desno je figura žene koja jednom rukom drži svoju kosu, a drugom, ispruženom, drži muškarca za ruku. Ovi crteži pripadaju slikarijama „S-venca“. I na slikarijama Bhimbhetke postoji nekoliko parova mithuna i jedan par maithuna⁴, tj. par u seksualnoj pozici. Ovaj par maithuna, prema mišljenju Vakanara, pripada dobu šalkolita. Crtež bi se mogao smatrati pramotivom srednjovekovnih prikaza maithuna na tantričkim hramovima.

bhimbhetka

praistorijsko pećinsko slikarstvo

vera vučkovački – savić

Ženske figure rađene crnom bojom, pronađene na stenama Bhimbetke, potiču iz doba mezolita, a prikazuju boginje – majke, sveštenice, možda ritualne igračice. Neke od tih figura

asocijiraju na figuru igračice, ili sveštenice iz Mohendžo-dara, a i na slikarije pećina Itar Pahar

Ipak, većina crteža iz Bhimbetke odražava standardni tip boginje-majke, naglašenih dojki, bedara i stomaka, bez estetskih pretenzija, veoma rudimentarno. Neke od figura su ukrašene sa nikitom na glavi, rukama i bedrima.

Profesor Vakan Kar smatra da su autori najranijih slikarija pripadali pastoralnim rodovskim zajednicama ili plemenima, a da su im religije bile totemizam i šamanizam. Zatim, on tvrdi da su ove otvorene, plitke pećine bile staništa u kojima nisu boravili ljudi, objašnjavajući svoje mišljenje odsustvom svakog traga ognjišta; jer, ono bi moralno postojati, s obzirom na da hladna mjeseca u godini: decembar i januar. Osim toga, u ovim krajevima ima niskih džungli u kojima i danas žive divlje životinje, medvedi, poneki tigar i mnoge zmije otrovnice, te je, prema tome, mesto nepogodno za život ljudi. Međutim, ovi razlozi ne mogu se akceptirati bez rezerve. Istina je da su danas pećine Bhimbetke i »S-venc« manje-više samo udubljenja u steni brežuljka, sa veoma izboženim nadstrešnicama, ali pitanje je da li je identična formacija pećina bila i u tom davnom praistorijskom dobu, u vreme nastanka slikarija. Nije nemoguće da su monsunki vetrovi i obilne kiše, rečice koje su danas presušile ili promenile tokove, vremenom rušili tanje delove stena od nekog škriljca i na taj način formirali današnji izgled otvorenih pećina. Verovatno je da su pećine bile svetilišta, ali nije isključeno da su istovremeno služile i kao neka vrsta katuna, u koje su seljaci iz obližnjih sela dovodili svoja stada u vreme velikih žega (od aprila do jula) na ove prohладne visoravni, na kojima ima i vegetacije i vode. Što se tiče Vankarkarevog argumenta da nije pronađen trag ognjišta, to je lako, logikom i analogijom, dovesti u sumnju. U ovim pećinama nema zemlje koja bi sačuvala tragove postojanja nekog neozidanog ognjišta; sa kamenom voda briše tragove vatre. Najbolji dokaz su pećinski manastiri, u kojima je voden veoma aktivan život, čak su mnogi bili i karavan-saraji, pa često nema tragova ognjišta, sem ako nisu bila specijalno građena.

U pogledu verovanja praistorijskih plemena ovog područja, skloni smo mišljenju da je postojalo više kultova, usled raznorodnosti plemena koja tu i danas žive. Teško je dati neke određenije konture o sastavu ovih plemena u to najstarije doba i o njihovim verovanjima, jer najstariji tekstovi – vede – ističu kao dominantnu, patrijarhatom obojenu misao. Vede govore o plemenima lôvacu i sakupljaču hrane, koja su živela bez podele na klase, u nekoj vrsti protokomunizma. Postvedska literatura govori o njima i njihovim verovanjima. Prema podatku iz *Harivamsa* (L, v.I), vidi se da je boginja – majka bila božanstvo plemena Sabara, Parbara i Pulinda. Njih pominje i ep *Mahabharata* (1.V.6) kao plemena koja žive u Vindhjskim planinama, vole rakiju i meso, a sebe nazivaju Sabari (sabara = žena). Jedan od rituala boginji je Sabarotsava. U *Mahabharati* se pominju Nišada (x11.59,94-97), plemena na Vindhjama. Purane (Višnu Purane, i. 13. i Blahagavata Purane, iv. 14.44) ih opisuju određenje: »... oni su tamne kože, malog rasta, kratkih ruku, isturenih jagodica, zatupastih noseva, crvenih očiju i barake kose«. Ovakvih plemena ima i danas u nekim brdovitim predelima centralne Indije, a žive u manjim zajednicama. Stara literatura opisuje Sabare kao divlja plemena koja se bave lovom i žive u južnim delovima Vindhjskih planina. Danas, u istočnim ghatovima, ovom opisu prilično odgovaraju plemena Saora. Po svemu izgleda da reč »Sabara« oz-

načava pojam lovaca, a ne ime plemena. Iz raznih podataka se vidi da su verovali u kult boginje-majke, premda se taj kult striktno vezuje na zemljoradničke zajednice. (Indija nije usamljeni slučaj). U Grčkoj, u doba paleolita, postojao je kult Venere, a isto tako i u dolini Dona u Rusiji). Nauka se pita: kako i zašto je taj kult nastao u preagrikulturnoj zajednici među lôvačkim plemenima? Najprihvativiji odgovor na ovo pitanje dao je E.O. James u svojoj knjizi »Prehistoric Religion«⁵, u kojoj kaže da je žena u primitivnoj misli bila ne samo simbol produženja plemenske vrste, nego i istinski stvaralač života. Njeni organi i atributi opskrbljeni su simbolima generativnih snaga i zato su smatrani personifikacijama davaoca života. Nije isključeno da je faza sakupljača hrane i lôvaca bila u nekim delovima Indije kraćeg veka nego u drugim, i da je delimično preorientisana u najprimitivniji oblik zemljoradničkih zajednica, jer za zemljoradnju postoje u Indiji idealni uslovi, zato što zemljoradje i klima ne iziskuju velike napore, ukoliko ima dovoljno vode.

U neposrednoj blizini pećina Bhimbetke i niza drugih pećina, na području bliže i dalje okoline Bhopala, u samom podnožju relativno niskih vindhjskih bregova nalaze se prostore, plodne doline, napanjane vodom reke Betve i nekoliko manjih njenih pritoka. U tim dolinama morale su i tada živeti zemljoradnička plemena, makar ona najprimitivnije ekonomije, a njihova religija je bila kult plodnosti. Potvrdu za ovo mišljenje nalazimo i na najranijim slikarijama. Osim pomenutog crteža figura boginje-majki, sveštenica, mithuna i maithuna, zatim prikaza bremenitih žena i životinja, ima tu i magičnih dijagrama, većinom četvrtastih oblika, kao i simbola koji govore o postojanju rituala falusa.

Najsigurnije i najznačajnije potkrepljenje našeg mišljenja da je glavna religija ovih plemena, i lôvačkih i zemljoradničkih, morao biti neki oblik kulta plodnosti, jeste slikarija na steni označenoj sa S.K. – 8, koju je pronašao profesor Tivari 28 km južno od Bhopala, nedaleko od sela Kathatua. Scena je veoma dinamična, a prikazuje tipičan narodni ritual plodnosti: grupa nagih muškaraca sa falusima u erekciji, držeći se za ruke, igra oko centralne figure – žene koja drži u ruci štap. Žena je flankirana sa po sedam muških figura sa svake strane. Šestorica levo od žene su malo nagnuti napred, držeći ruke na ledima susednog igrača, dok je sedma figura, ona najbliža ženi, u veoma razuzanoj pozli. Sedam muških figura desno od žene drže se za ruke. Muškarci u obe grupe su licima okretnuti prema ženi. Usta su im otvorena kao da pevaju. Iznad centralne figure je scena ljudskog para: muškarac drži ženu koja stoji u stavu namere da pobegne. Sličan aranžman nalazi se i na desnoj strani glavne scene. Slikarije su rađene grafički, belom bojom, bez smisla za proporcije i perspektivu.

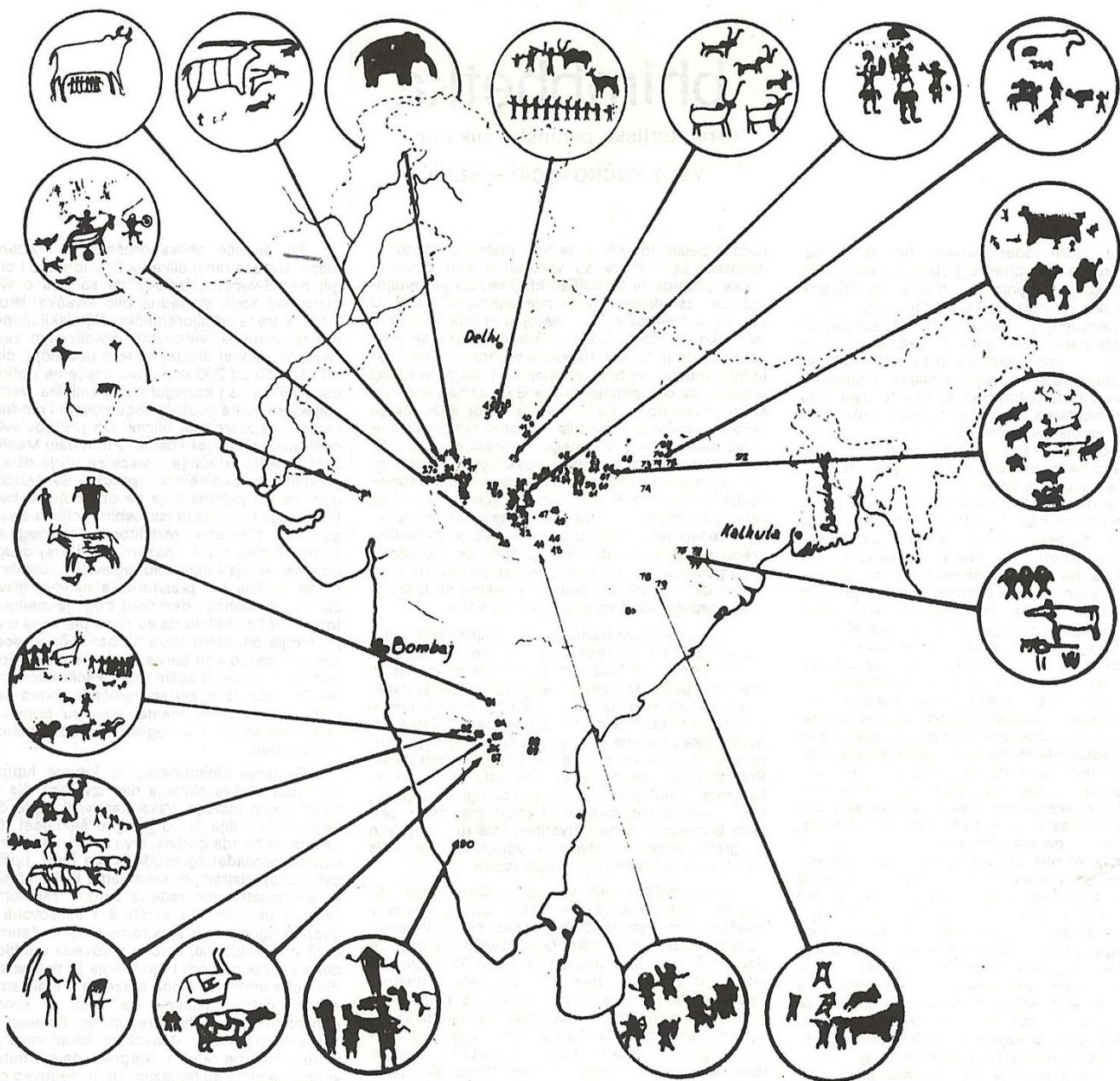
Slično kao i na ženama iz Bhimbetke, dojke i bedra su naglašeni, struk-uzan, tanki ekstremiteti i naglašeno bogatstvo kose. Sve su to komponente narodnog shvanjanja lepote ženske figure, koje će se provlačiti kroz istoriju prikazivanja žene u umetnosti: boginja, polugobinja, yakšina⁶, i u hramovnoj i u narodnoj umetnosti. Ali, i pored primitivne obrade, ove scene deluju snažno, visokim potencijalom dinamike. Ikonografski motiv je jasan: prikazuje ritual plodnosti, a smatra se najranijim prikazom ove vrste u Indiji. Profesor Tivari, pronašao crtež, smatra da scena prikazuje obožavanje falusa, s čim se mi ne bismo složili. Da je pretpostavka profesora Tivarija tačna, centralna figura ne bi smela biti žena, nego neki simbol falusa, ili muška figura sa falusom u erekciji. Prema našem mišljenju, scena mora da prikazuje praistorijski ritual kulta plodnosti, u kojem je uvek centralna figura žena, ali simbol mora da bude falusnog tipa.

Što se tiče oblika društvenog uređenja plemena, tvoraca ranih slikarija Bhimbetke i onih drugih na »S-vencu«, izgleda da se radi o više plemena, od kojih su jedna bila lôvačka, druga ratnička, a treća zemljoradnička. Nije isključeno da su sva ta plemena, verovatno malobrojnih zajednica, živela jedna kraj drugih na tom području, dijametra od oko 150 do 200 km². Ovo mišljenje potkrepljuje današnji status i konfiguracija zemljишta: venac brežuljaka sa dosta gustom vegetacijom i plodnim dolinama u neposrednoj blizini. Do pretpostavke smo došli analogijom, jer i danas u tom delu Madhya Pradesha, nešto istočnije, nalaze se divlje džungle, sa mestimčićem, oko rečica i potoka, iskrčenom zemljom, malim poljima koja se obraduju. U nekim od tih džungli i na malim iskrčenim poljima žive nehinduistička plemena, različitog socijalnog sastava: zemljoradnici, lôvci i pastiri, jedni kraj drugih. Njihova verovanja i danas su, uglavnom, ostala onakva kakva su bila i u praistoriji, a njihova glavna božanstva su duhovi, demoni i boginja-majka. Prema tome, logično bi bilo da su i ona plemena u praistoriji mogla biti identičnog, ili bar sličnog socijalnog sastava. Narod koji danas živi u neposrednoj blizini ovih spomenika, u selima raštrkanih kuća, hinduiziran je. Premda imaju sporadičnih dodira sa kulturom okolnih većih mesta, ipak su primitivni, ravno nepismeni, a u pogledu tehničke kulture sasvim zaostali.

Datiranje Bhimbetke je krajnje hipotetično. Hemijska analiza slikarija nije izvršena. Na osnovu nekih svojih indicija, Vakan Kar tvrdi da je čovek u ovom delu Indije živeo još pre šezdeset, čak sedamdeset hiljadu godina. Ovo datiranje on izvodi na osnovu pronađenog oruda (tako tvrdi, tipičnog za ovo doba). Najranijim slikarijama u Bhimbetki Vakan Kar smatra one rađene žutom, zelenom (terra verta) i okerom. Tu svrstava i stilizovane crteže ljudskih figura, koje smatra najranijim. Zatim, bele i okeč crteže bizonu, bivolu, medveda i antilope, rađene tamnocrvenom bojom koja je tipična za slikarije doba mezolita. Doba mezolita u Indiji smatra se zlatnim dobowm slikarija na steni. U svom delu »Bhimbetka – The prehistoric Paradise« (str. 19), Vakan Kar kaže: »Mezolitski lôvac imao je neku vrstu primitivne religije. Njegove ideje o mitskim životinjama pune su fantazije. On je negovao ceremonijalne igre i rituale koji su se odnosili na seksualni život, rađanje deteta, inicijaciju dečaka, lov, magiju lečenja i ceremoniju smrti... Mada je izvanredno ističenim realizmom slika životinje: rinocerosa, slona, gaura (indijsko goveče), bika, jelena, majmuna, medveda, ribu i druge životinje, ljudska figura je krajnje stilizovana i shematična, ali i pored toga, crteži su dinamični«. Dinamika figura i scena na svim praistorijskim slikarijama Indije zaista je začudujuća. Ovo se ne bi smelo tvrditi za crteže iz doba šalkolita. U njih nema niti dinamike, niti realizma njihovih prethodnika, a i oblici životinja su prilično shematični. Izuzetak čini samo pomenuta scena »igre falusnih ljudi« (the phalic man – dance). Naziv opisane scene dalu su profesor Tivari i stručnjaci arheološkog odeljka muzeja u Bhopalu.

Uporedjujući najranije slikarije Bhimbetke i »S-vencu« sa sličnim u ostalim delovima Indije, od kojih su neke sigurnije datirane, nismo sigurni da je hronološka hipoteza Vakan Kar i njegove ekipe neosporiva. S obzirom na dugo trajanje izvesnih kultura na teritoriji Indije, skloni smo pretpostavci da su slikarije ovog područja savremeni ranog doba kulture doline Inde, koja se datira oko 3000. godine pre n.e.

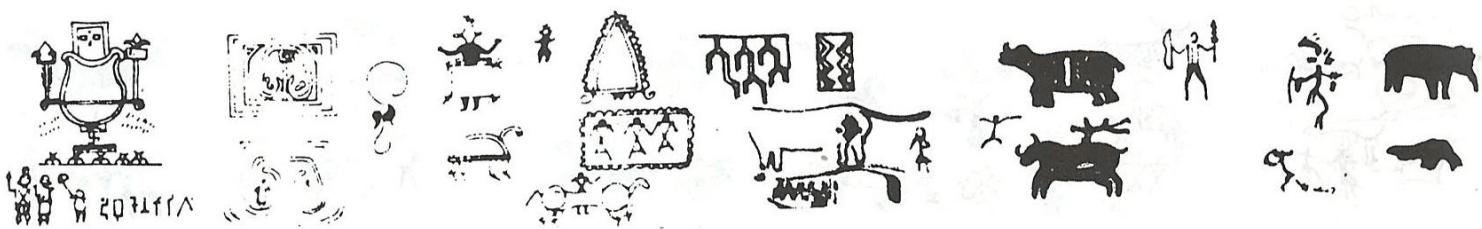
Simbolika u praistorijskom slikarstvu Bhimbetke i Tivarijevom »S-vencu« ne samo da je retka, nego ju je i veoma teško odgometnuti. Za geometrijske simbole pretpostavlja se da predstavljaju rane magične dijagrame. Oni su krajnje jedno-

MESTA PRAISTORIJSKIH SLIKARIJA PREMA PRILOŽENOJ MAPI

1	Almoda	69	Slikarije oblasti Varanasi (Itar Pehar)
2–9	Oblast Fatehpur Sikri – Petser	70–73	Grupa slikarija područja Ahaura – Rabertsganj
10–12	Gvallor	74	Ramgarh
13	Tikia	75–77	Grupa slikarija oblasti Vikramkhola
14–27	Oblast Modi – Gandhisager	78–79	Grupa slikarija oblasti Raigarh Singhanpur
28–29	Narsinghpur	80	Oblast Gupansari Bastar
30–31	Udalpur	81	Oblast Yadgir
32–33	Vidiša – Sanči pećine	82	Oblast Badami
34	Narvar (Puttilkarer)	83	Oblast Benakal
35	Raisen	84	Piklihal
36–37	Oblast Bhopala	85	Kishkindha
38	Bhimbetka	86	Tekkalkota
39	Bhodžpur	87	Sangankalu – Kupgalu
40–41	Oblast Bundi	88–89	Betamcharla
42	Adamgarh		I
43	Oblast Sivani Malva		Billasurgam
44–46	Oblast Pachmarhi – Tamla – Borl		Edakkal
47	Chiklod		Oblast brda Abu
48	Badi – Barell		Grupa slikarija u predelu Radžgira (Rajagrīha)
49	Džabalpur		
50–54	Oblast Segar		
55–61	Oblast Reva		
62–64	Grupa slikarija oblasti Morhra – Hanmana		
65	Čitrakuta		
68	Oblast Mirzapur		

Prema: dr V. S. Wakankaru

stveni, većinom četvrtastog oblika. Zanimljiv geometrijski motiv – alpana⁸, iz doba šalkolita, otkriven je na steni u mestu Abchandi (oblast Sagar u državi Madhya Pradesh). Protumačen je kao specifična alpana nekog područnog plemena, koja simbolizuje plodnost. Jedan drugi motiv, nedvosmisleno erotičnog sadržaja, na vrhu, otkriven je u Diababdu iz doba šalkolita. Profesor H. D. Sankalia⁹ dovodi u vezu šalkolitsko slikarstvo na stenama pećina, ili glinenim sudovima, sličnih femininih i maskulinih simbola, sa onima rezanim na jednom pilastru iz mesta Raius (plemena Bhuiya i Maria Gonds); ne navodeći iz kog je doba. Na tom stubu muška figura je prikazana u obliku kornjače kako silazi sa ženske figure. Neobičan dijagram četvrtastog oblika pronađen je u jednoj plitkoj pećini koju profesor Tovari datira u praistoriju.

Na celom području oko Bhopala (prema podatku dobijenom krajem decembra 1977. godine) postoji oko šest stotina pećina i pećinica sa četiri

stotine pedeset raznih slikarija. Nekoliko kilometara južnije, kraj mesta Adamgarh, blizu Hoshangabada, postoji još jedna grupa pećina za koje je dokazano, raznim analizama, da pripadaju praistoriji. U istočnoj Indiji postoji, takođe, grupa praistorijskih pećina. Grupa pećina ovog tipa, sa slikarijama koje su proučene, nalazi se i u oblasti Mirzapura (Uttar Pradesh). Zatim kraj Bijpura, u oblasti Pāñha, još 1961. godine pronađeno je slikarstvo na steni, poznato kao Brahaspati-kund. Nalaze se na ogranicima Vindhijskih planina, oko 40 km istočno od Pane. Sadržaj slikarija je prilično ubočajen za praistorijsko slikarstvo Indije. Tu su scene plesa, lova, kraljevske procesije, niz ljudskih i životinjskih figura, date pričično dinamično, ali manje od onih u Bhimbhetki. Pigment je crven, ali ima i žutih i zelenih slikarija. Neke su superimpozicije. Većina figura crtana je samo linijom, ali ima i nekoliko koje su cele obojene.

Grupa arheologa iz Trivandruma (Kerala) otkrila je praistorijsko slikarstvo na području oko

Hampia (oblast Belari, Karnataka). I ovde su teme tipične za sadržaj indijskog praistorijskog slikarstva, ali umetnički slabije od onih u Bhimbhetki.

Pošmatramo li praistorijsku umetnost u Indiji i uporedimo li je sa kasnjom umetnošću, dolazimo do zaključka da ta rana umetnost predstavlja prauzor (tematski i ikonografski) kasnije, velike umetnosti Indije.

1 V. S. Wakankar i R. R. Brooks objavili su knjigu: «Stone Age Painting in India», London 1976, str. 116.

2 Nalazište je u oblasti Raisen na reci Betvi. 30 km južno od Bhopala. Ima nekoliko slojeva na dubini od 12 m jedan iznad другог, iz raznih doba. U najnižoj sekciji pronađena je rukom radena graćarija i životinjske kosti iz doba šalkolita. Iznad je sloj kulture "palnet grey" i na kraju slojevi iz istorijskog doba.

3 Mithuna je naziv za prikaz bračnog para, ili čednih ljubavnika. 4 Maithuna je naziv za ljubavnik u seksualnoj pozici.

5 New York 1957, izdovi iz nekoliko poglavija.
6 Jakšni, poluživotanstvo, dobar ili zao duh. U mitologiji se javlja i kao jedna od žena Kubere, boga obilja i bogatstva.

8 Alpana, vrsta magičnog dijagrama.

9 H. D. Sankalia, *Artibus Asiae*, sv. 23, str. 122.

interes kao poredak znanja i slike svijeta*

(izobraženje pojmovnog konteksta „prve“ filozofije)

borislav mikulić

Historički se smatra da vrijeme brahma pada u doba početnog etabliranja vedskih plemenskih zajednica u zapadnim regionima doline Gange i njihovog postepenog širenja na istok. U prilog toj tezi, na kojoj se nećemo zadržavati, ide glomazna i cjediplaćka struktura žrtvenog obreda i prostora, za koji je teško pretpostaviti da je izveden u pokretnoj nomadskoj zajednici kakav je bio vedski kolektiv u doba nastajanja himni (M. Müller s pravom razlikuje vrijeme *suktī* i vrijeme *mantri*). Kao što je, naime, oganj središnje mjesto oko kojeg se raspoređuju sve obredne radnje, tako je i žrtvena središnja točka oko koje se raspoređuje interes cijele zajednice. Žrtveni prostor je uopće sav važni prostor, jer se u njemu sabire sav interes kolektiva. Onaj „tko to i tako zna“, taj jedini može imati pristup u taj prostor. Karman kao čin uopće, odnosno svaki čin, rezerviran je za žrtveni čin, žrtveni prostor je rezerviran za svećenika, svećenik je »predstojnik« (purohita) zajednice u čije ime i u čijem interesu on vrši žrtveni obred. Dječatnost zajednice predstavljena je činom (upućenog) žrtvoprinositelja. S prijenosom stvarnog tvoračkog čina u znanje opetovanog žrtvenog obreda, prenesena je i stvarna moć kolektiva u ličnost žrtvoprinositelja. Prijenos te moći jest proces njezine deprivacije, koji ćemo prepoznati kao pomak interesa. To je stvarna slika procesa »raslojavanja« prvo bitne arijske zajednice, gdje u idealnoj povijesti možemo i moramo vidjeti stvarni povijesni dogadjaj. Brahmane su živo ekskluzivno svjedočanstvo povijesti ideja kao »aktualne« povijesti, budući da s njima i od njih uopće i počinje ono što zovemo povijesnim događanjem, jer povijest svaki put pokazuje, čak i u svom najpozitivnijem vidu kao kronologija, svoje lice samorefleksije povijesnog interesa. Po toj liniji, odustat ćemo od razma-

trana odnosa »ideelne« i »aktualne« povijesti iz prvog i dovoljnog razloga što je upravo takva terminologija produkt procesa o kojemu je ovdje riječ. Zbiljski razvoj imena od stvari je prisutan već u našim terminima, i mi ga ne možemo i ne smijemo previdjeti niti u tom nominalnom aspektu.

Rezervacija žrtvenog obreda za svećenika može se kronološki fiksirati samo indirektno uz »prvo bitno« raslojavanje tzv. prvo bitne (arijske) zajednice, kao što se, obrnuto, to prvo bitno raslojavanje može datirati isto tako samo indirektno – preko rezervacije obrednog čina za svećenika. Vanjski historički okvir tog procesa, vjerojatno epoha prodora iz zapadnih dolina na Istok i susret sa »domorodačkim« civilizacijama, iako civilizacijski presudan, mora ostati samo vanjski okvir, jer je bitno naknadni historički konstrukt. Aktualni historički događaj dan je već idealno u povijesti ideje. Mali korak od »stajaćeg« kolektiva do djelatnog purohite jeste korak iz svecerenosti u vrijeme, iz vječnosti u vijek, iz svijeta u žrtveni krug, iz tvoračke moći u ispravno znanje, Brahmane su refleksija na samih, sjećanje na zbiljsku povijest čina i njegova pjesnikovanja. Povijest počinje kao refleksija, ona je zbiljski od početka *povijest svijesti*. Izrazi »aktualna povijest« i »ideelna povijest« su u tom smislu nezbiljski.

Gоворити о zajednici u smislu ljudskog kolektiva »prije« društvenog raslojavanja, ne znači nužno i automatski barati više ili manje sumnjičivo ili izvesnom antropološkom tezom o primordijalnom jedinstvu ljudske zajednice, tim više što je za običnu svijest, pa čak i onu koja sebe naziva znanstvenom, to jedinstvo ekonomске naravi; pod njom se obično razumijeva ekonomska jednakost članova zajednice na osnovu koje se izgraduju svi ostali odnosi u njoj, kako »materijani«, tako i »idejni«. Ne najmjeravajući dovoditi u pitanje tu tezu, htjeli bismo ukazati na jedan drugi moment u tom kom-

pleksu »primordijalnih« odnosa, iz kojeg se stvar počinje pokazivati malo drugačije.

Gоворити o ekonomskim i »drugim« odnosima u okviru primordijalne ljudske zajednice nije dovoljno, ukoliko želimo razumjeti neke »odnose« u vezi s našim vlastitim poimanjem tih odnosa; više nismo tako daleko od toga da shvatimo da je povijest historijskih odnosa (tzv. aktualna povijest) povijest našeg poimanja historije (tako napr. M. Foucault). Pitanje ekonomskih i drugih odnosa znak je prijenosa sasvim recentnog, iako strašno starog, pitanja prioriteta kokoši ili jajeta, odnosno »baze« i »nadgradnje« u daleku starinu kojoj ne možemo odrediti dob, osim tako da ju smjestimo u prostor i vrijeme »prije« društvenog, odnosno ljudskog raslojavanja te iste zajednice. Stara i vječna antinomija kauzalističkog uma o prioritetu uzroka nad posljedicom pati od neizbjegive bolesti nutritne svog bića, da ne zna što je tu zapravo »causa« (baza ili nadgradnja). Filozofija povijesti doskače ovom kauzalističkoj zamci tako što uzrok-misli kao svrhu, i ne želeći biti »kauzologija«, postaje teleologija. O čemu se radi? O tome da je svaka povijest, i to ne samo kao pisanje povijesti (historiografija), nego povijest kao realno događanje, bitno filozofija povijesti, povijest svoje vlastite recepcije. Simptom tog stanja su već i sami termini »primordijalna društvena zajednica«, »društveno raslojavanje« i još čitava hrpa takvih termina. U njima se događa to da se pitanje o uzroku apsolutno nerješivo za historijsko-znanstveni um, pretvara u pitanje o svrsi, čime se postiže dvoje: pronađen je jedan »uzrok«, jedan nazivnik, jedna podloga, jedna izvjesnost prema kojoj sve naupitno, sigurno i ispravno teče, i s druge strane, pitanje znanja o uzroku i izvoru više nije određujući predmet misljenja, jer za svaki uzrok mora se uopće naći neki drugi uzrok i tako u nedogled. Ta neugodnost za um otklonjena je pro-nalaskom uporišta u svrsi. Duhovita nezgoda sa svrhom sastoji se u tome da je ona znak dvosjeklog